

Лексикографічні джерела

1. Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. Fifth edition. – New York: Oxford University Press Inc., 2002. – 3750 p. [SOED]

Пефтиева Е.Ф., Полевая Д.О.

Мариупольский государственный университет

ГЕНЕЗИС ОБРАЗНОГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ВАРИАНТА СЛОВА**Аннотация**

Статья посвящена изучению генезиса образного лексико-семантического варианта слова. Рассмотрены варианты расширения семантического объема лексической единицы за счет внутренней формы слова. Исследованы способы образования образного лексико-семантического варианта слова.

Ключевые слова: образный лексико-семантический вариант слова, ядерная, дифференциальная, потенциальная семы лексической единицы.

Peftieva E.F., Polevaya D.O.

Mariupol State University

GENESIS OF LEXICO-SEMANTIC VARIANT OF A WORD USED IN FIGURATIVE MEANING**Summary**

The article is devoted to the study of the genesis of lexico-semantic variant of a word used in figurative meaning. The variants of semantic amount expansion of lexical unit at the expense of inner form of a word have been considered. The means of formation of lexico-semantic variant of a word has been researched.

Keywords: lexico-semantic variant of the word used in figurative meaning, nuclear, differential, potential semes of lexical unit.

УДК 811.161.2'367.335

**ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ
КОРЕЛЯТИВНО-УТОЧНЮВАЛЬНОЇ БУДОВИ**

Светлична О.С.

Інститут філології та журналістики

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті запропоновано різноаспектне дослідження складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови. Зазначені поліпредикативні синтаксичні одиниці розглянуто на тлі формально-граматичної, семантичної та комунікативної мовних структур. Вирізняють такі різновиди вказаних конструкцій: складнопідрядні присубстантивно-атрибутивні речення, займенниково-співвідносні складнопідрядні структури, складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами.

Ключові слова: складнопідрядні речення корелятивно-уточнювальної будови, присубстантивно-атрибутивні речення, займенниково-співвідносні речення, складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами, тема, рема.

Постановка проблеми. Лінгвістичні студії ХХ – поч. ХХІ століть засвідчують, що більшість мовознавців, проаналізувавши великий фактичний матеріал, запропонували нові розв'язання актуальних граматичних проблем й обґрунтували перегляд багатьох традиційних класифікацій. Безпосередній стосунок до таких питань має усебічний опис складнопідрядного речення як багатоаспектної мовної одиниці, що акумулює низку формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних та комунікативних ознак. Класифікаційна модель дослідження зазначених реченневих побудов пов'язана передусім з їхнім розподілом за ознакою розчленованості та нерозчленованості. З поміж них докладного опису потребують конструкції другого різновиду, тобто речення корелятивно-уточнювальної будови, побудовані на принципі при-

слівності. Однією з вирізняльних характеристик цих синтаксичних одиниць вважають те, що їхня “підрядна частина може стояти на місці узгодженого, керованого чи прилягаючого поширювача” [3, с. 444]. Прислівний підрядний зв'язок поєднує підрядні частини з опорними словами в головній частині. У ролі опорних компонентів засвідчені переважно співвідносні займенникові слова, функціонування яких забезпечує наявність особливого різновиду прислівного підрядного зв'язку – прислівно-кореляційного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови стосується актуальних проблем теоретичної граматики. У сучасній лінгвістиці такі конструкції витлумачують неоднозначно й суперечливо. Найбільшою мірою це стосується основ

класифікації цих одиниць. Певну розбіжність спостерігаємо й у термінології, оскільки аналізовані одиниці кваліфікують як прислівні складнопідрядні речення [1, с. 331], нерозчленовані (одночленні) структури [5, с. 260], складнопідрядні конструкції корелятивно-уточнювальної будови [2, с. 404] тощо. Питання аналізу й класифікації складнопідрядних речень опрацьовували такі лінгвісти, як Ф. І. Буслав, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, О. Синявський, Н. С. Валгіна, І. Р. Вихованець, І. І. Слинько, Н. В. Гуїванюк, М. Ф. Кобилянська, В. А. Белошапкова, К. Ф. Шульжук, А. П. Загнітко, Р. О. Христіанова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значні досягнення вітчизняної та зарубіжної синтаксичної думки чимало проблем у дослідженні складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови залишаються невивченими, зокрема й у термінологічному апараті. Аналізовані конструкції потребують різноаспектного студювання на тлі формально-граматичної, семантичної та комунікативної мовних структур. Особливу актуальність у контексті функційного аналізу складних корелятивно-уточнювальних структур має опис їхньої комунікативної організації та стилістичної інтерпретації.

Мета статті полягає в комплексному вивченні складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови, теоретичному обґрунтуванні їхніх різновидів та визначенні стилістичних особливостей на матеріалі роману Р. Іванчука «Манускрипт з вулиці Руської».

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській мові складнопідрядні речення корелятивно-уточнювальної виділяють з огляду на низку диференційних ознак. На думку К. Ф. Шульжука, специфіка розгляданих побудов полягає в тому, що в їхній головній частині міститься слово (словосполучення), яке потребує доповнення, уточнення, конкретизації, додаткової характеристики тощо [5, с. 260]. І. Р. Вихованець вважає, що конструкції вказаного зразка відрізняються від інших поліпредикативних одиниць: «а) характером підрядного зв'язку; б) засобами вираження підрядного зв'язку; в) формальним і семантичним структуруванням моделей речення; г) сукупністю семантико-синтаксичних відношень» [1, с. 329]. Відповідно до вказаних кваліфікаційних параметрів зв'язок між головною і підрядною частиною варто кваліфікувати як обов'язковий і передбачуваний. Крім того, вважаємо за потрібне акцентувати увагу на наявності сполучних слів, що виступають членами речення або створюють із співвідносними займенниками стійкі пари. Сполучним компонентом у головній частині можуть відповідати вказівні займенники й займенникові прислівники. І. І. Слинько, Н. В. Гуїванюк, М. Ф. Кобилянська називають їх антецедентами [3, с. 442]. Зважаючи на подані вище диференційні ознаки в межах складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови виділяємо такі різновиди:

1) складнопідрядні присубстантивно-атрибутивні речення, підрядна частина яких має стосунок до члена речення головної частини, вираженого іменником чи вторинним субстантивом, і вказує на ознаку предмета [5, с. 263–264], наприклад: *...мають рацію ті єпископи, які прагнуть єдності, а не розколу костюлу й церкви?* [6, с. 243]; *...тоді Юрко розгледів профіль тієї сивої худі жінки, яка стояла біля печі й помішувала кописткою чир у горшку...* [6, с. 282]; *Та головне зараз для мене – передати деякі проблеми того часу, дух, настрій тими літературними засобами, якими користу-*

вався літописець [6, с. 180]. Означувані підрядною частиною іменники можуть виконувати в головній частині функцію будь-якого члена речення. Наприклад, у реченні *...проте засумнівався в одному: чи не схожий він на того неума, котрий товче воду в ступі, а масла збити не може* [6, с. 306] залежна частина пояснює в головній керований компонент на неума, ускладнений атрибутом того; у структурі *А новіцієві ще марилися заолеські поля, і Вороняцький кряж, і та тиха, глуха Гавареччина, що сховалася в глибокій ярузі...* [6, с. 192] – підмет Гавареччина та залежний від нього займенниковий елемент та. Зосереджуючи увагу на семантико-синтаксичних ознаках реченневих конструкцій, варто зазначити, що підрядні атрибутивні частини можуть виступати присуб'єктними, приоб'єктними, прилокативними та ін. поширювачами, наприклад: *...на порозі стояла ... ота справжня львівська пани, яка на вулиці не дивилася ні на кого...* [6, с. 194]; *...я ...не раджу вводити до Львова такий войовничий орден, яким є єзуїтський* [6, с. 219]; *Зіновій з сидлом у руці, Марко з сагайдаком через плече вийшли за Брому, що з боку Бродів, і подалися тією до-рїжською, яка розділяла передмістя Циків і Холушки...* [6, с. 358]. Доцільно наголосити, що означуване слово не завжди завершує головну частину складного речення, воно може перебувати й у її середині: *...поет переступив ту между, шириною в крок, яка досі їх розділювала, взяв Розатинця під руку...* [6, с. 287]. При іменниках головної частини складнопідрядних речень із залежними прислівними атрибутивними синтаксичними одиницями функціонують переважно займенники-означення *такий, той (той), у підрядній засвідчені сполучні слова який (становить домінують), котрий, що, де* та сполучники *щоб, як*. Складнопідрядних структур із можливим у цій сфері сполучним компонентом чий у романі Р. Іванчука «Манускрипт з вулиці Руської» не засвідчено. Наприклад: *...такий нині день, що в пив'ярному підвалі буде надто глітно* [6, с. 190]; *...він зовсім не збирався вступати в бійку, їх же багато, та ось та болість, яка щойно пройняла його, злилася раптом з образою* [6, с. 267]; *До отой судової зали, де свідчила Льонця, брати Бялоскурські не з'явилися, їх заочно засудили на довічне ув'язнення* [6, с. 239]; *...чи то конче було будувати таку вежу, щоб аж у небо впиралася...* [6, с. 224]; *Вона буде така гарна, як наш коцільнонок, а я житиму для вас* [6, с. 279]. На думку К. Ф. Шульжука, «у присубстантивно-означальних реченнях займенники *той, такий* вживаються для уточнення значення іменників та підкреслення їх синсемантичного характеру» [5, с. 266]. В аналізованому художньому творі підрядне означальне речення не засвідчене в препозиції щодо головного: воно завжди перебуває після нього, розкриваючи зміст означуваного іменника, рідше – усередині головного, наприклад: *Уже випито за короля, за Петра Скаргу, за того Жолкевського, котрий побив, мов пса, проклятого Збжеждовського...* [6, с. 234];

2) корелятивно-уточнювальні складнопідрядні структури з підрядними частинами займенниково-співвідносного типу (за термінологією деяких лінгвістів, займенниково-ототожнені [3, с. 470]). На думку І. Р. Вихованця, «одну з основних ознак займенниково-співвідносних складнопідрядних речень становить наявність співвідносних слів у головній частині, які виконують у ній функцію члена речення і, крім того, накреслюють функціонально-семантичний тип підрядної частини. Підрядна частина заповнює своєрідну лексичну неповнозначність співвідносного займенникового слова» [1,

с. 336–337]. В українській мові більшість структур зазначеного зразка має симетричну будову, оскільки вони вирізняються поєднанням співвідносних слів і семантично однорідних із ними сполучних слів у підрядній частині: *той – хто, той – що, так – як, там – де, туди – куди, звідки – звідти, тоді – коли, доти – доки* тощо. Наприклад: *Але той, хто залишається в братстві, мусить знати, для чого це робить і від яких утіх і вигод відмовлятися повинен* [6, с. 225]; *Але він і не накаже розшукувати того, який пустить з димом єретицьку божницю!* [6, с. 337]. За функцією займенниково-співвідносного слова в головній структурі підрядні частини займенниково-означальних речень поділяють на: а) підметові (конструкції з підметом-займенником у головній частині), наприклад: *...зустрічаються з ним частіше ті, які п'ють* [6, с. 178]; б) присудкові (структури із займенником, що виступає іменною частиною складеного присудка), наприклад: *А чутки були такі, що нібито з Москви, із оточення, вирвалася банда поручника Лісовського і вертається в Польщу* [6, с. 369]; в) додаткові (речення з конструктивно-обов'язковим додатком-займенником у головній частині), наприклад: *А чи вийде вона, як втримає свого хреста, не впаде, не прокляне того, хто послав його, не розкається, коли будуть розпинати?* [6, с. 313]; *Я не міг придумати для своїх рук і мозку якогось певного діла, хоч готовий був щось робити, щоб протиставити себе і тим, які ось стоять і зітхають, скривджені, в провулках* [6, с. 202]; г) означальні (речення, у яких займенник у головній частині виконує роль неузгодженого означення) [5, с. 272], наприклад: *Ти відьма і знаєш помисли тих, хто розвіщує листки над твоїм вікном!* [6, с. 363]. Зважаючи на семантичні ознаки, у межах складно-підрядних речень займенниково-співвідносного різновиду розглядають складні структури з підрядною частиною місця: *...твої очі тільки там, де блиск, де золото і пиша!* [6, с. 204]; часу: *А що тоді вдіє ремісник, коли його вигнали з цеху?* [6, с. 203]; способу дії: *О небо, чому людина скроєна так, що ні в чому міри не має?!* [6, с. 366]; міри і ступеня: *...чим довше житиме на світі схизмат, тим більше нагрішить!* [6, с. 337]; *У Великодню ж неділю він дав про себе гучно знати, а двома роками пізніше так прославився на весь Львів, що шевці про нього навіть пісні склали* [6, с. 293];

3) складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами, у яких головна частина семантично й структурно неповна, а підрядна компенсує цю неповноту й відповідає на відмінкові питання *хто? що? кого? чого?* тощо. Як відомо, підрядна частина може виконувати роль відсутнього в головній частині підмета, додатка або ж конкретизувати, наповнювати змістом члени речення головної частини, виражені займенником. Наприклад, у структурі *Відомо, що Гедеон Балабан одним із перших висловився за унію* [6, с. 270] підрядна частина описово замінює підмет, а в реченні *Абрекова давно знала, що добра їй не буде* [6, с. 181] – додаток. Деяко рідше в романі Р. Іванчука “Манускрипт з вулиці Руської” трапляються конструкції, у яких підрядна частина конкретизує в головній частині члени речення, виражені займенниками, наприклад: *...він глибоко шанує автора книги “О jednotsci kosciola bozego”, в якій Скарга викриває блуди православної церкви і переконує схизматів у тому, що їх спасіння лише в унії з костьолом...* [6, с. 215].

Крім формальних і семантичних ознак складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови варто звернути увагу на їхню комунікатив-

ну організацію. Як засвідчує проаналізована джерельна база, темо-ремне членування зазначених конструкцій великою мірою залежить від ознак формально-синтаксичного характеру. Відповідно до цього опорний компонент, який перебуває в позиції початку речення, у більшості випадків становить із підрядною частиною цілісний комплекс і структурує тему, а решта головної частини структурує рему: *Біля Мелюзини – тієї німфи, що нагнулася над криницею навпроти чорної кам'яниці Лоренцовичів (тема) / ...на протилежному боці Ринку стояли готові до штурму руської фортеці перодяжені за списоносців, стрільців, рейтарів, драгунів і реєстрових козаків міщани (рема) [6, с. 185].* За деяких контекстуальних умов, зокрема за наявності відповідних часток (*тільки, лише, лиш*), що увиразнюють позицію реми, лише підрядна частина утворює тему, а актуалізоване опорне слово разом із рештою головної частини становить двочленну рему висловлення: *...тільки той спаскудженій світ (рема 1) / до якого звикла (тема) /, залишився у неї (рема 2) [6, с. 239].*

У складнопідрядних реченнях корелятивно-уточнювальної будови з постпозитивною підрядною частиною, як зазначає Л. В. Шещукова, “комунікативне навантаження розподіляється так, що підрядна частина виконує функцію реми складного речення” [4, 64]. Тобто саме підрядна конструкція тут є носієм найбільшого комунікативного навантаження. Наприклад: *Не пам'ятаю (тема) /, що я сказав робітникам... (рема) [6, с. 178].* За деяких контекстуальних умов рема може перебувати в препозиції, на що вказують відповідні актуалізатори, наприклад: *...тільки я сумніваюся (рема) /, що ви це зробите (тема) [6, с. 237].* Отже, збіг меж актуального та граматичного членування складнопідрядних речень корелятивно-уточнювальної будови з інтерпозитивною підрядною частиною залежить від наявності в них рематизатора при опорному слові.

Складнопідрядні речення з корелятивно-уточнювальними підрядними частинами відіграють велику роль у стилістичній організації художньої мови. Як відомо, зміст повідомлення й комунікативна ситуація диктують вибір мовної форми. У романі Р. Іванчука “Манускрипт з вулиці Руської” аналізовані реченнєві конструкції характеризуються своєрідністю побудови, а тому виступають як оригінальні, свіжі, виразні засоби висловлення. Найчастіше стилістична виразність припадає на характер сполучниковості. Таке явище набуває особливої ваги за умови повторення сполучникових засобів, що мають своє призначення. У романі Р. Іванчука “Манускрипт з вулиці Руської” найчастіше в такий спосіб зреалізовано потребу передати нагромадження якихось подій чи явищ, рис описуваного з виділенням кожного складника такого опису: *Далекий наш нащадок, можливо, не захоче знати, яку повинність відробляли селяни у вашому маєткю, якими одами ви вітали перемоги короля і гетьманів... [6, с. 287]; Були тут відомості про те, що взяв у заклад за позичені гроші, скільки витратив грошей на день, коли спалахнула у Львові проказа, кого судили в магістраті... [6, с. 179].* Певний стилістичний ефект найчастіше виникає також і за нагромадження однотипних сполучникових компонентів, які для підкреслення повноти охоплення явища повторюються при всіх залежних частинах, наприклад: *І хай вибачить мені читач за те, щодесь замість літописного рядка, я, не можучи згадати його стислості, напишу десять, сто, а то й більше, що деяких місць не припадаю зовсім, що порушу часову послідовність літописного викладу*

подій [6, с. 180]. Поданим реченнєвим конструкція властива однорідна супідрядність. У структурах саме такого різновиду повідомлювана думка стає повнішою, багатшою.

Висновки і пропозиції. Отже, складнопідрядні речення корелятивно-уточнювальної будови посідають особливе місце в системі поліпредикативних конструкцій сучасної української мови. Дослідження їх у формальній, семантичній, комунікативній

та стилістичній площині розширює уявлення про природу цих синтаксичних одиниць, особливості структурування, діапазон виражальних засобів і закладає надійне підґрунтя для вивчення інших складних реченнєвих побудов. У перспективі аналізу доцільним буде докладний розгляд кожного з виділених у статті різновидів складнопідрядних конструкцій відповідно до їхньої поліфункційності та багатоярусності.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
3. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
4. Шещукова Л. В. Порядок слов и актуальное членение присубстантивных предложений / Л. В. Шещукова // Вестник московского университета. – 1970. – № 5. – С. 61–67.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.
6. Іваничук Р. І. Манускрипт з вулиці Руської / Р. І. Іваничук // Твори. В 3 т. Т. 1 / Р. І. Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. – С. 177–381.

Светличная О.С.

Институт филологии и журналистики

Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ КОРРЕЛЯТИВНО-УТОЧНЯЮЩЕГО СТРОЕНИЯ

Аннотация

В статье предлагается разноаспектное исследование сложноподчиненных предложений коррелятивно-уточняющего строения. Указанные полипредикативные синтаксические единицы рассматриваются на фоне формально-грамматической, семантической и коммуникативной языковых структур. Выделяются такие разновидности указанных конструкций: сложноподчиненные присубстантивно-атрибутивные предложения, местоименно-соотносящиеся сложноподчиненные структуры, сложноподчиненные предложения с придаточными изъяснительными частями.

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения коррелятивно-уточняющего строения, присубстантивно-атрибутивные предложения, местоименно-соотносящиеся предложения, сложноподчиненные предложения с придаточными изъяснительными частями, тема, рема.

Svetlychna O.S.

Institute of Philology and Journalism

Lesya Ukrainka Eastern European National University

DIFFERENTIAL CHARACTERISTICS OF COMPLEX (SUBORDINATE) SENTENCES OF CORRELATE AND CLARIFYING BUILDING

Summary

This article suggests a research of complex (subordinate) sentences of correlating and clarifying building with different points of view. Indicated poly-predicative syntactical units are considered in the background of formal grammatical, semantic and communicative language structures. The varieties of denoted constructions are distinguished: attributive clause, pronominal correlative subordinate structures, complex sentences with subordinate clarifying units.

Keywords: complex (subordinate) sentences of correlating and clarifying building, attributive clause, pronominal correlative subordinate structures, complex sentences with subordinate clarifying units.